

ЕКОТУРИЗМ ЯК ФОРМА ДОЛУЧЕННЯ ДО ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Розглядається екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини. Акцентується, що екологічний туризм завжди сприяв цивілізованним взаємозв'язкам між туристами і місцевим населенням.

Ключові слова: екологічний туризм, м'який туризм, жорсткий туризм, технізований туризм, нетехнізований туризм.

Рассматривается экотуризм как форма приобщения к природному и культурному наследию. Акцентируется, что экологический туризм всегда способствовал цивилизованным взаимосвязям между туристами и местным населением.

Ключевые слова: экологический туризм, мягкий туризм, жесткий туризм, технизированный туризм, нетехнизированный туризм.

Eco-tourism is seen as a form of initiation to the natural and cultural heritage. The fact that eco-tourism has always contributed civilized relationships between tourists and the local population is accented.

Key words: eco-tourism, soft tourism, hard tourism, motorized tourism, non-motorized tourism.

Актуальність теми полягає в тому, що нещадне і безкультурне споживання природних ресурсів охопило нині численні сфери життєдіяльності людини, що є проявом загальної дегуманізації свідомості. Таке ставлення людини до свого довкілля неминуче призводить до втрати біорізноманіття та збідніння природи. Адже саме остання є запорукою інтелектуального, морального розвитку й основою матеріального благополуччя. На жаль, руйнівна діяльність не обмежується природними зонами, а поширюється на результати творчої діяльності та культурні досягнення минулих поколінь, так чи інакше вписаних у природне середовище.

У зв'язку з погіршенням стану навколишнього середовища останнім часом відбувається пошук альтернативних напрямів використання туристичних ресурсів, де достатньо вагомою є природна складова. Одним з таких напрямів, що активно розвивається в усьому світі, дослідники називають екологічний туризм.

З'ясувалося, що прибутки від екологічних подорожей становлять близько 10 %, які отримані завдяки розвитку міжнародного туризму. Погіршення навколишнього середовища в містах, перенасиченість традиційних популярних районів відпочинку — гірських курортів, узбереж теплих морів та ін., а також зростання добробуту людей, збільшення кількості вільного часу. Усе це сприяє розвитку екологічного туризму у світі.

Мета статті — визначити можливості екологічного туризму в процесі долучення до природної та культурної спадщини.

Для того, щоб екологічний туризм міг реально позитивно впливати на господарство і соціальну сферу країни, а також бути реальним пріоритетним напрямом туризму, його поняття має базуватися на таких основних аспектах:

а) орієнтація туристів на пріоритетне споживання екологічних ресурсів;

б) збереження наявного природного середовища;

в) підтримання традицій укладу життя місцевого населення.

В українських та зарубіжних працях наводяться найрізноманітніші визначення екологічного туризму: «зелений туризм», «нетехнізований туризм», «наближений до природи», «адаптований туризм», «пригодницький туризм», «агротуризм» та ін., однак у них немає критерію ступеня впливу на навколишнє середовище. Насправді навіть звичайна присутність сторонніх осіб уже порушує баланс природних, соціальних і культурних ресурсів. У зв'язку із цим цікавим є дослідження німецьких учених, які поділяють туризм на два типи — технізований і нетехнізований або «жорсткий» і «м'який» [5].

Головна мета нової політики «тихого» або спокійного туризму, відповідно до визначення Й. Кріппендорфа, полягає в тому, щоб забезпечувати фізичний і духовний відпочинок для якомога більшої кількості людей у безпосередньому контакті з ландшафтом, а також згідно з ландшафтом, потребами відпочиваючих і врахуванням довгострокових інтересів місцевих жителів. Саме довготривалість цей дослідник визначає як можливість побудувати взаємовигідні відносини, немовби вrostати в уже існуюче середовище [2].

У визначенні, що використовує австралійський учений П. Хасслахер, зазначено чотири «стратегічні» компоненти, наявність і взаємодія яких характеризує м'який туризм: нетехнізований туризм, самостійний розвиток регіону, соціальна відповідальність, культурна відповідальність[2].

Означені компоненти є рівнозначними. Можна стверджувати, що у визначенні П. Хасслахера пріоритетним критерієм м'якого туризму є нетехнізованість. На його думку, м'який туризм не може розвиватися в усіх туристських регіонах. Імовірно, має значення наявність техногенної інфраструктури. Радше, це доволі умовний критерій, оскільки місце, де людина абсолютно не впливає на навколишнє середовище, знайти майже або взагалі неможливо.

Подібне за структурою, але інше за змістом визначення запропонував К. Х. Рохлітц. Згідно з ним, м'який туризм є системою, яка також складається з чотирьох взаємодіючих елементів:

- оптимального відпочинку гостей,
- «інтактного» ландшафту, тобто такого, який гості сприймають безпосередньо,

- інтактною місцевої соціокультурної сфери,
- прибутку від туристичної діяльності.

Саме визначення формулюється так: «М'який туризм — це кількісно помірний туризм, що завдяки дистанційованій інтеграції створює для місцевих жителів економічні вигоди і забезпечує взаємопорозуміння між гостями й місцевими жителями, а також не завдає шкоди ні ландшафту, ні місцевому соціокультурному середовищу» [3].

На думку Д. Крамера, гуманізація туризму, реформування і перетворення «жорсткого» туризму на «м'який» продуктивні не за допомогою зміни індивідуальної поведінки туристів або конкретних політиків і керівників туристичного бізнесу, а цілеспрямованого впливу громадських організацій на політику великих туристських підприємств. Таке істотне доповнення до викладених вище визначень і концепцій «м'якого» туризму зумовлює, на думку автора, те, що в системі ««м'який» туризм» найважливішим компонентом є не просто турист, а свідомий, підготовлений турист. Має здійснюватися вплив зі сторони організацій, для чого необхідна система соціального контролю поведінки туриста на індивідуальному рівні [2].

Основна ознака всіх наведених визначень і точок зору — прагнення авторів пов'язати екологічний туризм переважно з природними, непошкодженими чи мало порушеними й такими, що охороняються, ландшафтами. Визначення є неповними, оскільки бракує шкали оцінювання впливу туризму на навколишнє середовище.

Крім того, на їх основі слід з'ясувати і такі властивості екологічного туризму, як турбота про соціальний рівень, культурну спадщину й економічний добробут місцевого населення.

Таким чином, можна виокремити п'ять основних завдань екотуризму:

а) звернення до природи й використання переважно природних ресурсів;

б) не завдавати шкоди або мінімізувати її щодо середовища існування;

в) спрямованість на екологічну освіту і просвіту, формування культури відносин рівноправного партнерства з природою;

г) збереження об'єктів місцевої соціокультурної сфери;

д) економічна ефективність, забезпечення сталого розвитку тих районів, де він здійснюється [3].

Природний, екологічний і звичайний туризми не є тотожними. Трапляється безліч різноманітних спроб якимось чином позначити, методологічно виокремити характеристики нового напрямку в туризмі. Основні його властивості такі.

По-перше, екологічний туризм — це, насамперед, подорож і відвідування збережених належним чином природних територій, представлених у всьому світі, здебільшого, національними та природними

парками, резерватами й іншими типами природних територій, що охороняються.

По-друге, він передбачає наявність певних, достатньо жорстких правил поведінки для туристів, їх дотримання є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі.

По-третє, екологічний туризм характеризується відносно слабким негативним впливом на природне середовище, тому його іноді називають «м'яким туризмом». Саме із цієї причини він став практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах природних територій, що особливо охороняються.

По-четверте, екологічний туризм передбачає: місцеві спільноти не лише працюють як обслуговуючий персонал, а й продовжують жити на території, що охороняється, вести звичний уклад життя, традиційні види господарювання, які забезпечують ощадний режим природокористування. Закономірно це приносить певний прибуток населенню, сприяє його соціально-економічному розвитку.

По-п'яте, екологічний туризм поєднує відпочинок, розваги й екологічну освіту для мандрівників [5].

Відтак, у широкому сенсі екологічний туризм розуміється як одна з форм рекреації, безпосередньо пов'язана з використанням природного потенціалу. Це — подорожі та відпочинок на свіжому повітрі, в природному, малозміненому середовищі існування; оздоровлення в гармонії зі збереженим довкіллям. Зрештою, екологічний туризм — яскравий приклад поєднання природи, спорту й екології з метою розвитку духовних, фізичних і пізнавальних сил людини [2].

Основаючись на ставленні до екологічного туризму як до економічної категорії, можна визначити його як складову індустрії туризму, що виробляє і продає свій туристичний продукт, а також отримує від цього прибуток, або як туристичну діяльність на природі, що сприяє збереженню природного середовища, а також поліпшенню життєвого рівня місцевого населення [3].

У багатьох працях наводиться визначення Товариства екотуризму (США): «Екологічний туризм — це подорожі в місця з відносно незайманою природою, щоб, не порушуючи цілісності екосистем, отримати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості території; туризм, що створює такі економічні умови, відповідно до яких охорона природи стає вигідною населенню» [2].

Тому в екологічному туризмі стосовно мандрівників визначаються такі завдання: здобути екологічну освіту, утілити культурні форми взаємовідносин з природою, виробити етичні норми поведінки в природному середовищі, виховати почуття особистої відповідальності за долю природи й окремих її елементів, відновити фізичні й духовні сили, забезпечити повноцінний відпочинок в умовах природного середовища.

Згідно з даними СОР, у світі екотуристів від 12 до 15 % серед усіх туристів і їх чисельність у середньому щорічно зростає на 30 % на рік [7]. Можна очікувати, що незабаром до цих статистичних даних долучаться також українські туристи, чому сприяють три глобальні тенденції:

- загальне погіршення екологічного стану в нашій країні, що спричинило необхідність приділення особливої уваги природоохоронним територіям;
- виникнення нових ознак у сучасного споживача, таких як: екологізація світогляду — усвідомлення вразливості навколишнього середовища і його нерозривної єдності з людським суспільством;
- технологічні, транспортні, інформаційні та правові можливості відвідування будь-яких місць на планеті.

Для повноцінного розвитку екологічного туризму потрібні значні й різноманітні ресурси. Саме ця його особливість впливає на територіальну організацію туристичної діяльності, формування нових туристичних районів та їх спеціалізацію.

Сучасна наука визначає три основні види ресурсів екологічного туризму. Охарактеризуємо кожен з них.

Природно-кліматичні чинники: рельєф, водні об'єкти, флора і фауна, унікальні й просто цікаві природні ділянки.

Історико-культурні пам'ятки: матеріальна і духовна культура населення регіону; історичні, археологічні, культурні пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з природним середовищем.

Соціальна інфраструктура, що забезпечує підтримку способу життя людей і розвиток місцевого співтовариства — освітня, медична, транспортна, житлово-комунальна, рекреаційна, господарська.

Нині більшість туристів надає перевагу саме екологічному туризму, про що свідчать популярність піших екскурсійних маршрутів і збільшення відвідуваності привабливих у природному та культурному сенсах місць. Найважливіша основа екологічного туризму — якість навколишнього середовища. Розуміючи це, чимало держав вкладають значні інвестиції в галузь, щоб поліпшити умови для туристів у національних парках, заповідниках, на інших природних та історичних територіях.

Екологічний туризм розглядається як форма «альтернативного» туризму. Завдяки слабкому, «м'якому», екологічно безпечному впливу на природне середовище екологічний туризм стає найпривабливішим способом використання природних ресурсів національних екологічних систем. Водночас охорона природи, роботи з відновлення ресурсів стають економічно вигідним напрямом діяльності.

Так, навіть пересування на лайнері по дельті Дунаю можна вважати екологічним туром за дотримання певних умов. Відповідно до

цих критеріїв, лайнер буде досконалим — корабель не підійматиме великої хвилі, мотор буде тихим, щоб не розполохувати рибу і птахів. Також туристи часто залишатимуть судно для човнових, піших або верхових маршрутів. Вони ознайомляться з місцевою природою, культурою місцевих жителів та екологічними проблемами регіону й здійснять певний внесок у їх вирішення, навіть найпростішим способом — пожертвами на природоохоронні проекти, звичайною оплатою за тур.

Таким чином, об'єктами власне екологічного туризму можуть бути природні і культурні пам'ятки, соціальна інфраструктура, прийнятна для способу життя місцевого населення. Саме природні та природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура і соціальна інфраструктура становлять єдине ціле з навколишнім природним середовищем, і пояснюють існуючу різноманітність напрямів екологічного туризму.

Найважливіші напрями екологічного туризму.

А. Пізнавальний — ознайомлення туристів з найцікавішими природними територіями, флорою і фауною, унікальними ландшафтами, гармонійно вписаними в навколишню місцевість пам'ятниками матеріальної культури й історії. Навчальні екологічні стежки є головним інструментом ознайомлення туристів з навколишнім середовищем, під час долаття яких відбувається навчання на природі. У цій сфері можлива розробка найрізноманітніших за складністю та запропонованою тематикою туристських маршрутів, що передбачені для відпочиваючих різного вікового й освітнього рівнів.

Б. Науковий — особлива форма екологічного туризму, пов'язана з отриманням необхідної ділової та наукової інформації (наприклад, про рідкісних представників флори і фауни, які перебувають під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги; природні явища, історичні пам'ятки та ін.). До них належить «конгресовий» туризм — своєрідний «природний» додаток міжнародних конференцій, симпозіумів та семінарів, що супроводжуються виїздом на природні території.

В. Спортивний — піший, велосипедний, кінний туризм, водний сплав, спортивне орієнтування тощо в поєднанні з ознайомленням з лісовими, степовими і гірськими ландшафтами, багатством флори і фауни певної місцевості [1].

Для підвищення ефективності проведення заходів у напрямі відновлення й охорони необхідне наукове вивчення цих процесів. У межах пізнання навколишньої природи паралельне долучення туристського співтовариства сприяє підвищенню інтересу мандрівників, співучасті в збереженні природи, формуванню екологічної свідомості туристів і культури ставлення до ресурсів.

Найпривабливішою є взаємодія, яка може відбуватися в межах освітнього процесу або просто ознайомлення. Відмінність

першого типу пізнання від другого полягає в тому, що освітній процес пов'язаний із цілеспрямованим і тематичним отриманням відомостей про елементи екологічної системи, а ознайомлювальний — з непрофесійним спостереженням за природою. Ознайомлення відбувається в пасивній формі — стаціонарне перебування в природному середовищі; активній — пов'язаний з переходами туриста від одного природного об'єкта до іншого; спортивній — долаання природних перешкод підчас проходження маршрутів.

Тому екологічний туризм слід визначити як туризм, що передбачає, передусім, перебування людини в умовах «відкритої» природи, її безпосередню взаємодію з мальовничими, екзотичними, неповторними явищами природи й об'єктами, які задовольняють пізнавальні, краєзнавчі та, звичайно, наукові потреби людини.

Екологічний туризм принципово відрізняється від інших видів туризму жорсткою регламентацією поведінки туристів на природі. В іншому разі неможливо захистити природні ландшафти від перевантаження і забруднення, запобігти деградації природних ресурсів, які мають величезну цінність саме щодо розвитку індустрії туризму.

Збереження ресурсів навколишнього середовища, розвиток екологічного туризму, його перспективи безпосередньо пов'язані з наявністю і станом особливо охоронних природних територій (ООПТ).

Природні території, що особливо охороняються, є найважливішою складовою розвитку екологічного туризму, оскільки мають такі переваги:

- створюються в наймальовничіших, найпривабливіших, найцікавіших у пізнавальному сенсі місцях;
- мають цілісну систему обслуговування туристських груп, відпрацьовану систему турмаршрутів, досвід організації просвітницької роботи;
- мають певну інфраструктуру і підготовлений персонал;
- формують толерантне ставлення місцевого населення до конкретного природного резервату й адекватне сприйняття існуючих на його території екологічних обмежень на господарську діяльність.

На багатьох територіях екологічний туризм може стати галуззю національного господарства, являючи собою конкурентоспроможну альтернативу господарській діяльності, яка руйнує природу. Україна має великі природні території. На жаль, до цього часу розвиток екотуризму в країні відбувався переважно на самодіяльному рівні. Популяризація екотуризму допоможе зберегти природну красу унікальних територій.

Отже, ресурсами екологічного туризму є природні ландшафти, об'єкти матеріальної та духовної культур, соціальна інфраструктура, які нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем. Додаток до програми туристських поїздок природно-ландшафтних

турів відвідування історико-культурних пам'яток є нині світовою тенденцією. Так, у Конвенції про охорону всесвітньої та культурної спадщини підкреслюється, що територія, яка має, окрім унікальних природних особливостей, пам'ятки архітектури, історії та культури, гідна введення до Списку всесвітньої спадщини, як найцінніший для пізнавальних та освітніх завдань об'єкт. Водночас необхідно відзначити, що до ресурсів екологічного туризму належать лише ті пам'ятки історії та культури, які перебувають на територіях ООПТ й інших привабливих природних ділянок або розташовані в безпосередній близькості (в зоні туристичної доступності) від них. Напрямами розвитку екологічного туризму: пізнавальний, оздоровчий і спортивний. Ця проблема потребує подальшого дослідження.

Список літератури

1. Антипов А. Н. Ландшафтное планирование — принципы, методы, европейский и российский опыт : монография / А. Н. Антипов, А. В. Дроздов. — Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН. — 2002. — 141 с.
2. Бочкарева Т. В. Эколого-культурный туризм : технологии и опыт организации / Т. В. Бочкарева, С. Е. Самарцев, Я. Г. Хлыстова. — М. : Книгодел, 2002.
3. Дроздов А. В. Основы экологического туризма: учеб. пособ. / А. В. Дроздов. — М. : Гардарики, 2010. — 271 с.
4. Косолапов А. Б. Теория и практика экологического туризма : учеб. пособ. / А. Б. Косолапов. — М. : КНОРУС, 2008. — 240 с.
5. Луцька Н. І. Маркетингова інноваційна стратегія розвитку туристичного бізнесу. Інвестиції: практика та досвід / Н. І. Луцька, І. З. Криховський. — 2009. — №6. — С. 27–30.
6. Храбовченко В. В. Экологический туризм : учеб.-метод. пособ. / В. В. Храбовченко. — М. : Финансы и статистика, 2009. — 208с.
7. Ecotourism and Sustainable Development in Biosphere Reserves // Experiences and prospects. Quebec, Canada MAB/UNESCO. 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001277/127757e.pdf/>. — Назва з екрана.
8. Guidelines For Community Based Ecotourism Development. UK, WWF. 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sed.manchester.ac.uk_research/iarch/edialis/pdf/EINay02.pdf/. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 05.08.2014 р.